

Jung Károly

VUK KARADŽIĆ NÉPMESELEJEGYZŐ ÉS PUBLIKÁLÓ MÓDSZERÉRŐL

Éppen huszonöt esztendővel ezelőtt, a Vuk-féle szerb népmesekötet prágai kiadásának ismertetése kapcsán írta le a jugoszláv folklorisztika egyik legjelentősebb egyénisége, Maja Bošković-Stulli az alábbiakat:

1. Legalább Vuk Karadžić halálának századik évfordulójára, 1964-re készítsék elő a jugoszláv szakemberek a Vuk-gyűjtötte népmesék teljes kiadását, beleértve azokat a nem ritkán egészen rövid darabokat is, amelyek Vuk egyéb műveiben szétszórva találhatók;

2. Teljes egészében tegyék közzé mindazokat a pontos és átdolgozatlan (stilizálatlan) forrásszövegeket, amelyek a Vuk-féle népmesék alapjául szolgáltak, s amelyek fönmaradtak a kéziratos hagyatékban, hisz Vuk ezt megérdemli, akárcsak a Grimm-fivérek, akiknek forrásszövegét több kötetben közzétették;

3. Gyűjtsék össze és tegyék közzé mindazokat az ismeretlen és elfelejtett adatokat, amelyek Vuk Karadžić mesegyűjtésével és a szövegek közzétételével kapcsolatban elérhetők, továbbá a segítőire, munkatársaira és adatközlőire vonatkozó adatokat, valamint

4. a nemzetközi mesekatalógus alapján készüljön el a Vuk-féle népmeseszövegek típusbesorolása, hogy a kiadvány minél használhatóbb lehessen a nemzetközi folklorisztika számára.¹

Ha jobban szemügyre vesszük a négy pontba foglalt, s igen sürgető tennivalókat, lehetetlen nem észrevennünk, hogy bennük voltaképpen a Vuk-féle népi elbeszéléskincs, tehát a mese-, monda- és legendaanyag *kritikai kiadásának alapvető* feladatai fogalmazódtak meg egy standard ismertetés keretei között. S hogy a dolog egyáltalán nem megoldhatatlan, arra — ugyancsak az ismertetés keretei között — a professzorasszony példát is mutatott: elkészítette a cseh nyelvű kötet teljes anyagának típusbesorolását a nemzetközi mesekatalógus alapján. (Ezt a típusbesorolást nyilván nem kerülhetik majd meg a tervezett kritikai kiadás gondozói sem, hisz a cseh kiadás néhány darab kivételével felöleli Vuk szinte teljes népmesegyűjteményét.²)

Két esztendő múlva aztán lezajlottak a Vuk halálának századik évfor-

dulóját ünneplő tanácskozások, egyebek, a Vuk-féle szerb népmesekincs kritikai kiadására azonban — napjainkig — nem került sor. Az életmű kritikai kiadása ugyan megindult, sok kötete meg is jelent, de csak az idei — ugyancsak jubiláris — esztendő, Vuk születésének kettőszázadik évfordulója hozza talán magával az annyira várt mesekötetet is. A kiadói előzetesekből tudni lehet, hogy ezt a kötetet Nikola Pantelić rendezi sajtó alá. Ha mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy a népi prózaepika Vuk-féle anyagának legjobb és legteljesebb kiadása (apparátussal) éppen hatvan esztendeje jelent meg, ez az úgynevezett *II. állami kiadás*,³ s hogy az újabb kiadások alapján véve ennek az újranyomásai, akkor lesz csak igazán feltűnő, hogy a jugoszláv, s elsősorban szerb folklorisztika mily nagy mértékben maradt adósa Vuknak és a nemzetközi folklorisztikának is.⁴

Ha a Vuk-féle teljes szerb népmesekincs alapos, tudományos feldolgozásának elhúzódsát elemezzük, akkor legalább két okot lehetne említeni. Könnyű lenne a kérdést azzal indokolni, hogy a szerb és a jugoszláv folklorisztikai filológia elsősorban az epikus, tehát a hősköltészet vizsgálatát részesítette előnyben, ugyanis a Vuk által közzétett hősepike nem csupán és kizárólag népköltészeti megközelítés tárgyát képezte az elmúlt száz esztendő során, hanem sokszor a hősi nemzeti múlt, a nemzeti történelem kutatói is a hősepikában keresték az objektíve nem lelhető fogódzókat. Meghonosodott aztán egy elképzelés, amelynek alapja az volt, hogy az epikus költeményekben a népköltészet eszközeivel, világlátásával, normáival tizesekbe foglalt események azonosak a történelem eseményeivel, s hogy a széles — és természetesen a műfajnak megfelelően túlzó — mederben hömpölygő, törökverő, latinverő, bosnyák környezetben gyaurverő és az iszlámot dicsőítő stb. szövegek történetileg is forrásértékűek és -rangúak. Csak napjainkban olvashat az ember komoly és alaposan átgondolt tanulmányokat ennek a szemléletnek képtelen voltáról,⁵ de nyilvánvalóan még sok időnek kell eltelnie, amíg ez a józan, rádöbbenő és fogalomtisztázó szemlélet szélesebb körben is teret nyerhet. A Vuk által gyűjtött, közzétett, s Európában szinte majdnem mindenütt méltó elismerést kiváltó hősepikai szövegeket tehát olyan nemzeti előjellel is ellátták, amelyet nem lehet mellékesnek tekinteni a szerb és jugoszláv folklorisztikai irodalom aránytalanságainak és hangsúlyeltolódásainak elemzésekor.

Könnyű lenne továbbá arra is gondolni, hogy a népi prózaepika a nemzeti hőseszmény illusztrálására nem minden tekintetben alkalmas lektűr, tehát nem örvendett akkora népszerűségnek, mint a törökverő és egyéb hősök viselt dolgaival foglalkozó hősepikai darabok. Ennek azonban elmentmond az a mennyiségi adat, hogy a Vuk-féle népi prózaepika mindössze egy közepes kötetnyi terjedelmű, ezzel szemben viszont a hősepikai és más népköltészeti gyűjtés négy vastos kötetet tesz ki. A prózaepikai gyűjtés mielőbbi tudományos feldolgozása tehát inkább elképzelhető lehetett volna emiatt.

Sokkal valószínűbb azonban, hogy a terjedelmében viszonylag szerény Vuk-féle teljes szerb népmesegyűjtemény alapos tudományos feldolgozása-

nak és a kritikai kiadás késésének okai másutt keresendők. Ez az az igen összetett problémakör ugyanis, amelynek keretében Vuk szövegjegyző és -közétevíző módszere is előtérbe kerülhet, s ez lehetett volna talán, s ez lesz nyilván az egyik filológiai próbatétel, amelyet a jugoszláv folklorisztikai filológia sokáig halogatott. Ha szemügyre vesszük a Maja Bošković-Stulli által megfogalmazott tennivalókat, láthatjuk, hogy Vuk mesegyűjteménye kapcsán nem csupán a közlített szövegeket, hanem a *forrásszövegeket* is emlegeti, s ez világosan mutatja, hogy a forrásszövegektől a közlített szövegekig beavatkozással kell számolni. A kritikai kiadásnak óhatatlanul szembesülnie kell ezekkel a szövegekkel is, ha a Vuk-féle népmesegyűjtemény kialakulását, egyszóval szövegfilológiáját kívánja feldolgozni.

Egyébként Vuk szerb prózaepikai anyagának kiadástörténeti vonatkozásai sem érdektelenek; Vuknak sok gondja, munkája volt vele. Ennek a filológiai kérdésnek első feldolgozását Milivoje Bašićnak köszönheti a jugoszláv néprajztudomány, s az először hatvan esztendővel ezelőtt megjelent úgynevezett II. állami kiadás tartalmazza.⁶ Ugyanezt a kérdést stílus- és művelődéstörténeti szempontból Miodrag Popović elemezte a maga módján a huszonöt esztendővel ezelőtti Vuk-centenárium kapcsán megjelent tanulmányában, s az ő megfigyeléseit is kamatoztatva foglaljuk majd össze az alábbiakban.⁷ A máig legalaposabb és legterjedelmesebb kiadástörténeti feldolgozás Borivoje Marinković nevéhez fűződik; ő jutott el legközelebb majd félszáz lapos tudományában egy kritikai kiadás igazán komoly előmunkálataihoz. Egyébként az ő munkája is a húsz évvel ezelőtti Vuk-évforduló jegyében készült.⁸

Vuk Karadžić figyelme igen korán, már a XIX. század elején kiterjedt a népi prózaepikai alkotások irányába is, ennek az érdeklődésnek és gyűjtőmunkának első összefoglalása az 1821-ben megjelent *Narodne srpske pripovijetke* című kis kötetben jelent meg, amelyben mintegy három ívnyi terjedelemben elsősorban anekdotikus jellegű szövegeket közölt.⁹ A könyvecske megjelenése után több mint harminc esztendőnek kellett eltelnie, mígnem 1853-ban végre megjelenhetett a valóban reprezentatív terjedelmű és tartalmú, mintegy 230 oldalas második népi prózaepikai kötet, *Srpske narodne pripovijetke* címmel. Vuk lánya, a németet is anyanyelvi szinten beszélő Mina (Wilhelmine) Karadžić az egész könyvet rögtön németre fordította, s a mű alig egy esztendő múlva meg is jelenhetett Berlinben, tehát a szerb népmeseanyag igen rövid idő alatt ismertté válhatott az európai folklorisztika széles körei előtt is.¹⁰ Fölmerülhet azonban a kérdés, hogy miért telt el ilyen sok idő a valóban reprezentatív kötet megjelenéséig, miért volt szükség arra, hogy Grimmék több alkalommal is nőgassák Vukot a szerb népmesekötet összeállítására és közlítésére. A válasz minden bizonnyal azokkal a nehézségekkel magyarázható, amelyekről — ha szűkszavúan is — de maga Vuk számol be kötete bevezető szövegében.

Öt idézzük: „Pjesme, zagonetke, i pripovijesti, to je gotova narodna književnost, kojoj ništa više ne treba, nego je *vjerno, čisto i nepokvareno*

skupiti; ali u pisanju pripovjedaka već treba misliti i riječi namještati (ali opet ne po svome, nego po svojstvu srpskoga jezika), da ne bi ni s jedne strane bilo pretjerano, nego da bi mogao i učen čitati i prost slušati.”¹¹

Vuk világosan és nyíltan fogalmaz: szerinte a népdalok, találósok és közmondások kész népköltészeti produktumok, amelyeket hüen, tisztán és romlatlanul kell feljegyezni, ezzel szemben a *narodna pripovijetka*, vagyis a népi elbeszélés esetében más a követendő eljárás: ezeket *írni kell*, s jól átgondolva őket szövegváltoztatást kell eszközölni, de nem az elbeszélésirő izlése, hanem a szerb nyelv szelleme kívánalmainak megfelelően, hogy az így megírt elbeszéléseket a tanult emberek is olvashassák és az egyszerű emberek is hallgathassák. Vuk egyébként sajátos módon a népi elbeszéléseket két csoportra osztja: beszél *női elbeszélésekről*, „amelyekben mindenféle csodákról van szó, amelyek nem léteznek”, zárójelben azonban azt is hozzáteszi, hogy ezeket nevezik németül Märchennek, s beszél *férfielbeszélésekről*, amelyekben nincsenek csodás elemek, s a bennük elbeszélte történetek valóban megtörténhettek; ezeknek aztán lehet rövid és hosszú változatuk. Itt, sajnos, nem adja meg a német terminust, ezért minden valószínűség szerint mondákra, igaz történetekre, s elsősorban anekdotákra gyanakodhatunk. Ezt igazolja az a megjegyzése is, hogy a férfielbeszélések között sok a nevetséges és tréfás jellegű.¹² Az elmondottakból világosan látszik, hogy Vuk a népmese esetében nem beszélt kész népköltészeti produktumokról, hanem mintegy nyers szövegváltozatokról, amelyek csak megfelelő beavatkozással nyelik el azt a formát (nyelvi és tartalmi tekintetben), amely a közzétételre alkalmassá teszi őket.

Látható tehát, hogy a szerb népmeseanyag tekintetében Vuknak nem volt olyan könnyű a dolga; egyrészt Grujo Mchandžić és Vuk Vrčević megismerése előtt nem állt rendelkezésére nagyobb számú meseszöveg, másrészt pedig a mesék túlnyomó többségét nem maga hallotta autentikus paraszti (vagy népi) környezetben, hanem részben a maga gyermekkori emlékezetéből idézte fel és írta le őket, a legtöbbet azonban másodkézből kapta: a felkért terepi gyűjtők maguk írták le neki emlékezetből és küldték el neki a szövegeket. Fontos továbbá az a tény is, hogy a legjobb meseszövegek nem az autentikus és gazdag hősepikájáról ismert balkáni területekről származnak, hanem éppen a Monarchiából (Dél-Magyarországból), illetve az adriai tenger melléknek azokról a területeiről, főleg Boka Kotorska vidékéről, ahol a délszláv lakosságelem túlsúlyának kialakulása előtt jelentős középkori latin és későbbi latinizált lakossággal kell számolni. Eből arra lehet következtetni, hogy a XIX. század elején, tehát Vuk gyűjtőmunkájának idejében a népmese már nem volt frekvenciát népköltészeti műfaj a Balkánon. Tehát elsősorban ott talált ilyen anyagot Vuk vagy valamelyik levelező gyűjtője, ahol a más népekkel való kölcsönhatás jobban kifejezésre jutott a szellemi műveltségben.

Vuk persze mindent megtett, hogy a népi prózaepikát is összegyűjtse, de mint a kérdés egyik kiváló szakértője megállapította: „Dok se narodna pesma sretala na svakom koraku, ne samo ona preuzeta, nasledena, već i

ona u nastajanju, narodna pripovetka se sve više gubila, iz generacije u generaciju sve manje pamćena i još manje pričana.”¹³ Amikor tehát a Vukot népmeseegyűjtésre és közzétételre buzdító Grimm-fivérek azt remélték, hogy a balkáni epikus énekhagyományhoz hasonlóan a népi prózaepikában is egyfajta civilizációtól érintetlen, őseredeti, mitológiai motívumokban bővelkedő népmeseanyagot ismerhetnek meg, alapjában véve tévedtek, hisz a szerb népmeseanyag német fordításában legalább négy szűrőn átment szövegeket olvashattak. Vuk legfeljebb tucatnyi népmesét hallott autentikus mesefa szájából, a többit mind dolgozótársai küldték el neki kéziratban.

A Balkán hegyei között több ezernyi verssorból álló epikus énekeket éneklő és guszlán kísérő, szinte kizárólag analfabéta népénekesek hallgatása után érthető ma is, hogy Vuknak fenntartásai lehettek a hozzá beérkező népmese-szövegekkel kapcsolatban, különösen ha azok a Dél-Magyarország kényelmes szerb polgári vagy polgáriasult otthonaiból kerültek elő, mint például a szenttamási kereskedő, Grujo Mehandžić esetében, aki ugyan Szerbiában is megfordult kalmárkodás közben, de azért a Monarchiát is szelvében beutazta, s nyilván legalább magyarul és németül is tudnia kellett beszélni, hogy feltalálhassa magát.¹⁴ Ugyanez vonatkozik a Cattaroban szolgáló államhivatalnok, Vuk Vrčević szövegeire is, hisz azok is egy voltaképpen polgáriasult környezetben kerültek papírra, s ha leírójuk nem is volt különösebben művelt egyéniség, mint monográfusa megállapította, mégis nyilván ezeken a szövegeket is szépítgetett, akárcsak jóval később a hercegovinai törökös jellegű epikán, ahogy ugyancsak megállapította a kutatás.¹⁵

Az autentikus népköltészeti alkotásokhoz szokott Vuk tehát interveniált a hozzá kerülő szövegekben, nyelvileg és tartalmilag is pallérozta őket, magyarul: ha nem találta őket eléggé népi hangvételűnek, pogány tartalmúnak, akkor újraírta őket, nem ritkán bővebbre formálva a szöveget, mint ahogy gyűjtője megküldte őket. Erre főleg akkor volt szüksége, amikor gyűjtője csupán tartalmi kivonatot, szinte csak a mesetípus szűzséjét juttatta el hozzá.

A népmeseátírásnak és -stilizálásnak ez a módszere természetesen nem Vuk találmánya volt; ő csak a kor szokásaihoz, gyakorlatához igazodott, hisz bécsi polgár létére — bár a német nyelvet sohasem tanulta meg hibátlanul — olvashatta a kor németül megjelent népmeseegyűjteményeit. Még Jacob Grimm munkájának túlsúlyával jelent meg 1812-ben a *Kinder und Hausmärchen* első kötete, amelyet Vuk ismert, s rá tíz esztendőre jött ki Gaal György *Märchen der Magyarren* című műve is, az első magyar mesekötet németül s egyáltalán. Ennek az utóbbi műnek ismeretéről nem rendelkezünk adatokkal, de szinte elképzelhetetlen, hogy a Bécsben élő, s a kérdésre figyelő Vuk nem vert volna tudomást létezéséről. Nem tudni, hogy a remélhetőleg hamarosan megjelenő Vuk-féle mesegyűjtemény kritikai kiadásának apparátusában találunk-e majd bármilyen fogózkodást erre vonatkozóan.

Vuk előtt tehát ott voltak a könyvek, ott volt a követendő modell, amit

aztán követett is. S mint látni fogjuk, természetesen Grimmék felfogásának hívéül szegődött, amit az 1853-as kötet előszava, amely voltaképpen már az első kis kötet megjelenésekor megfogalmazódott benne, ki is fejtett igen szűkszavúan. A kor európai mesekiadásait és mescirodalmát áttekintő Ortuay Gyula tanulmányaiából tudjuk, hogy a XIX. században a meseátírásnak és mesestilizálásnak legalább két alapvető áramlata tartható számon. Ezek közül a Grimm-fivérek eljárását így jellemzi: „A Grimm-testvérek — s nem akar ez munkájuk idealizálása lenni — azok közé a gyűjtők közé tartoztak, akik az átírás, összevonás, kisebb-nagyobb mérvű stilizálás során arra törekedtek, hogy a népi, paraszti mesemondás lényeges vonásait minél jobban ragadják meg: minél hívebbek legyenek a népi meseszó lényegéhez. Még a népkönyvek anyagának közlésében is erre törekedtek.”¹⁶ Az igazsághoz tartozik, persze — mint arra a germanista és tudománytörténész Miljan Mojašević is utal —, hogy a két testvér Grimm felfogásában is tapasztalható azonban némi különbség. A *Kinder und Hausmärchen* első kötetének anyagán még elsősorban Jacob ízlése és keze nyoma őrződik; ő ugyanis úgy tartotta, hogy a népmese *kész iródalom*, amelyet úgy kell nyomtatásban közzétenni, ahogy a mesefa elmondotta, tehát semmiféle későbbi javításra, stilisztikai csinosításra nincs szükség. Tehát az egyszerű nép stílusán nem kell módosítani, a népmesék úgy képeznek minden tekintetben kerek egészet — nyelvi, stilisztikai és tartalmi tekintetben —, ahogy azt a gyűjtő hallotta. Mivel azonban a későbbiek során Jacob elsősorban a nagy német szótár anyagán dolgozott megfeszített erővel, a német népmeseanyag további kötetének közzététele inkább Wilhelm keze nyomát és szöveggondozói koncepcióját tükrözi. Ő viszont minden újabb kiadásban javíttgatta, stilisztikailag csinosította, összevonta az egyes változatokat, hogy minél kerekesebb, szebb, mindenki számára érdekesebb népmeseszöveget *alkothasson*.¹⁷

Az Európa-szerte divatozó másik meseátírási, stilizálási elv ezzel szemben az *irodalmi stilizálás* jegyében folyt, s azt Grimmék erős kritikának vetették alá. Ennek az elvnek alapvető jellemzője az volt, hogy megvetette a köznépi mesélgetés alacsonyrendűségét, mivel nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a fentebb rendű és ízlésű, tanult és művelt olvasóközönséget mulattassa — ahogy azt 1833-ban a magyar Muzarion folyóirat kifejtette. Ennek az ízlésnek jegyében fogant Majláth János német nyelvű magyar mesegyűjteménye, amely 1825-ben jelent meg *Magyarische Sagen und Märchen* címmel Brünnben, tehát elvileg Vuk ezt a kötetet is ismerhette, hisz Grimmék, akárcsak Gaaléval, ezzel is foglalkoztak.¹⁸

Vuk tehát ebben a tekintetben is korának embere volt; ismerte a mesestilizálás és újraírás európai gyakorlatát, s a különböző áramlatok közül a Grimmék-féle elképzeléshez csatlakozott, amelynek lényege a néphez és a népihez igen közel álló — annak szellemét tükröző — meseátírás közzététele volt.

Egyébként például a magyar folklorsztikában a huszadik század elejéig kísért a népmesék újraírásának, átírásának és stilizálásának eszméje — annak ellenére, hogy például a XIX. század utolsó évtizedeinek egyik

legjelentősebb magyar gyűjtője és folkloristája, Kálmány Lajos legalább a hetvenes évektől kezdve stilizálás nélkül, intervenciók mellőzésével gyorsírja és teszi közzé a népmeséket és egyéb népköltészeti termékeket. Arany László magyar népmese gyűjtésének 1901-ben megjelent kötetében a közrebocsátó Gyulai Pál még így fogalmaz: „Újabban mind inkább kezd terjedni az a felfogás, hogy gyorsírói feljegyzések útján lehet csak híven népmesét gyűjteni, s igazán visszatükröztetni minden nemű sajátságait. Ez téves felfogás. A népmesének nincs állandó formája, mint a népdalnak, bár az is néha megromlik, s a népben éppen annyi gyöngye, nehézkes elbeszélő van, mint az irodalomban. Most már az ügyefogyott mesemondók útján induljunk-e, s a népköltészet sajátságainak tartsuk-e a bőbeszédűséget, ismétlést, betoldásokat, ügyetlen fordulatokat? Bizonyára nem. Ha különben maga az anyag érdekes, mindezekről meg kell tisztítani a népmesét, s a jobb népi elbeszélők modorában, amennyire lehet, visszaállítani, vagy legalább megközelíteni a hozzá illő elbeszélő formát.”¹⁹ Ez a koncepció tehát száz esztendő múlva is ugyanazt tükrözi, amihez Vuk is tartotta magát Grimmék elveire alapozva.

Mivel — mint arra dolgozatunkban többször is utaltunk — a Vuk-féle szerb népmese gyűjtemény kritikai kiadása ez ideig nem jelent meg, Vuk népmeselejegyzési és közzétevési módszerének minden tekintetben kimerítő leírásával és elemzésével nem rendelkezik a jugoszláv folklorisztika. Néhány marginális megjegyzés és három hosszabb tanulmány azonban fontos, ezért azokat az alábbiakban áttekintjük.

Az első figyelmet érdemlő megjegyzés Ljubomir Stojanović hatalmas, majd kilencszáz lapos monográfiájában található, mégpedig mindössze egy két nyomtatott lapnyi alfejezetben, amely Vuk népmese gyűjteményének keletkezés- és kiadástörténetét érinti. Stojanović megállapítja, hogy Vuk a másoktól kapott meseszövegeket (amelyekről főntebb megállapíthattuk, hogy gyűjteményének túlnyomó részét képezik), nem abban a formában tette közzé, amelyben hozzá eljutottak, hanem nyelvi és stilisztikailag pallérozta őket oly módon, hogy *az általa beszélt szerb nyelvhez igazította őket*. A monográfus részletekbe nem bocsátkozik, de van egy megállapítása, amely később — előbb harminc, majd negyven esztendő múlva — polémiára adott okot a kérdés vizsgálata kapcsán. Stojanović ugyanis úgy összegezi meglátásait, hogy Vuknak az a kijelentése, amely szerint az általa közzétett szerb népdalok és népmesék a *szerb nyelv tükré és mintái*, csak akkor helyénvaló, ha a népdalokra vonatkoztatjuk. A népmesék esetében pedig csak akkor fogadható el, ha a Vuk által beszélt szerb nyelvet azonosnak tekintjük a szerb népnyelv prózai változatával. S végül kijelenti, hogy a Vuk-féle szerb népmesék Vuk prózai művei, nem pedig azoké, akik hozzá a meseszövegeket eljuttatták.²⁰ (Ha ehhez hozzátesszük, hogy gyűjteményének további darabjait saját gyermekkori emlékeiből rekonstruálta, valamint írta meg, továbbá, hogy a helyszínen hallott szövegeket is a halálom után, otthon fogalmazta kész szöveggé, akkor nehéz lenne ennek a felfogásnak a helyénvalóságát elvitatni.) Stojanović műve 1924-ben jelent meg, s a népi prózaepikával foglalkozó terjedelem is mutatja, hogy a

monográfus igen csekély jelentőséget tulajdonított a szerb népmeseanyag-
nak — szemben a verses epikával. Egyébként a szerb népi prózaepikával
néhány esztendővel később kezd el európai szinten foglalkozni Veselin
Čajkanović s akkor válik bizonyossá a tudományos és szakmai közvéle-
mény előtt, hogy a népköltészetnek ez az ága is igen fontos és jelentős a
nemzeti kultúrában. S az sem mellékes, hogy Čajkanović 1927-ben már
Antti Aarne mesekatalógusának ismeretében és felhasználásával állította
össze a máig is utolérhetetlen színvonalú és apparátusú szerb népmesegyű-
teményét, mégpedig addig kiadatlan kéziratot anyagból.²¹

A másik megemlítendő marginális megjegyzés Đorđe Đorđević tollából
származik, ő volt az, aki a már említett II. állami kiadás elődjét, az I.
kiadást közzétette 1897-ben. Ő számol be a kötet apparátusában arról,
hogy a Vuk-hagyatékban megtalálták az egyes mesék eredeti kéziratát,
pontosan megnevezve, hogy mely szövegekről is van szó. Végül megjegyzi:
„Ovi rukopisi imaju vrednost i zato, što jasno ukazuju i kako je Vuk ra-
dio pri izdavanju narodnih umotvorina. Na drugom mestu moći će biti
potanko govora o tome; ovde se, ogleđa radi, samo štampa jedan od tih
rukopisa potpuno onako, kako ga je Vuk dobio.”²² Nincs azonban tuda-
másunk arról, hogy ez az egybevetés és részletes vizsgálat valaha is elké-
szült volna. Mert ha igen, akkor a várható kritikai kiadás készítőjének igen
könnyű dolga lett volna.

Az első alapos tanulmány, amely a szerb népmesék Vuk-féle átírásáról
és stilizálásáról megjelent, ugyanannak a Miljan Mojaševićnek a tollából
származik, aki 1950-ben a szerb népmesék német fordításait tekintette
át doktori értekezésében.²³ Az 1953-ban megjelent tanulmány²⁴ nemcsak
a problémafelvetés közvetlen volta miatt érdekes, hanem azért is, mert
bizonyos elvi megállapításai mellett párhuzamosan idézett szövegmutatvá-
nyokkal szemlélteti Vuk mesestilizáló (meseíró) munkáját. Tanulmánya
elején elvi jellegű megállapításokat tesz, s röviden utal arra az európai
kontextusra, amelyben Vuk a maga módszerét kialakította. Párhuzamként
Grimmek német mesegyűjteményét idézi, megállapítva róla, hogy minden
újabb kiadásban javítottak, csiszoltak rajta, mígnem a mesék egyre
teljesebb *irodalmi formát* nem nyertek. Mojašević tehát a XX. század de-
rekán is még a mesegyűjtésnek és lejegyzésnek azt a felfogását képviseli,
amely az európai romantika jegyében a két Grimm-fivér által terjedt el,
különben nem írta volna le az alábbi mondatot: „Bilo bi pedantno prete-
rivanje tražiti, da jedna zbirka, kao što je Vukova, pruži takoreći fo-
nografski uhvaćene tekstove pripovedaka. Takve, one bi mogle poslužiti
samo kao folkloristička grada i ništa više.”²⁵ Ez a felfogás egyébként
ugyanazt az anakronisztikus szellemet és álláspontot képviseli, amelyet
Gyulai Pálnál főntebb láthattunk, de az a szöveg 1901-ben jelent meg
nyomtatásban, Mojaševićé pedig 1953-ban! Vuknak egyébként sem az öt-
venes évek elején nem volt szüksége ilyen anakronisztikus védelemre, sem
pedig később, hisz a maga korában a vezető folklorisztikai irányzatokhoz
kapcsolódott, mindenki így járt el abban az időben Európában.

A tanulmány további részében Mojašević bőségesen idéz azokból a szö-

vegekből, amelyeket a terepi gyűjtők és munkatársak küldtek el Vuknak, majd velük párhuzamosan citálja a Vuk által véglegesnek tekintett, átírt és átstilizált változatot. Minden idézet után azt állapítja meg, hogy a Vuk által újrafogalmazott és nyelvileg áthangszerelt mesék mennyivel jobbak, gördülékenyebbek, szebbek, mint például a Mehandžić vagy Vrčević által beküldött nyers változatok. Ennek a kérdésnek taglalása nem a mi feladatunk; a válaszokat ebben a kérdésben a kritikai kiadástól várjuk. De Mojašević szemléltető anyaga is elegendő ahhoz, hogy lássuk: a Vuk-féle intervenciók igen sok esetben voltaképpen *archaikusabbnak, régiesebbnak, gazdagabb mitológiai tartalmúnak* tüntetik fel a szerb népmeséket, mint azok az eredeti kéziratban (forrásváltozatban) voltak. Mindebből látszik, hogy a Vuk-féle „misliti i riječi namještati” korántsem korlátozódott csupán a nyelvi szint visszaállítására, hanem sok tekinteten kamatozódtak azok a népszokásbeli és mitológiai ismeretek is, amelyekre Vuk balkáni körútjai során szert tett. Nem tekinthető tehát légbőlkapottnak Stojanović sommás véleménye, hogy a Vuk által közzétett szerb népmesék voltaképpen a saját prózai alkotásai.²⁶

Hogy mennyire igaza volt Maja Bošković-Stullinak amikor negyed évszázada a Vuk által használt stilizálatlan és átíratlan nyers *forrásszövegek* közzétételét sürgette, azt egy apró adat is bizonyíthatja, amely ha csak a mikrofilológia szintjén is, de arra vall, hogy az összehasonlító kelet-közép-európai folklorisztikának lesz mit keresnie ebben a szöveganyagban. Az 1853-as szerb népmesekötet 50 darabja között szerepel a *Zla mačeha* (A gonosz mostoha) című mese is, amelynek nyers változatát a már többször emlegetett Vuk Vrčević küldte el Vuknak Boka Kotorskából. A nyers változatban — mintegy erkölcsi tanulságként — szerepel az alábbi szentencia: „Kralj Matijaš divno kmetovaše, ko što čini, neka odgovara.”²⁷ Vagyis: Mátyás király szépen rendelkezett: ki mint cselekszik, azért felel is. Nos, számunkra igen értékes adatról van szó, amely azt bizonyíthatja, hogy a cattaroi tengermelléken is számolni kell a Mátyás király-hagyománnyal, még a XIX. század elején is, mint ahogy a délszláv nyelvterületeken másutt is frekventált a Mátyás-hagyomány. Vuk a maga meserírói-stilizálói elvei között nem talált helyet ennek a zárószentenciának, tehát kihagyta, mint szükségtelent. Elképzelhető, hogy a Gruja Mehandžić-féle eredeti szövegek is tartalmazhatnak összehasonlító szempontból fontos adalékokat, s ezek annál inkább izgalmasak lehetnek számunkra, mivel az akkori Dél-Magyarországról, tehát a mai Vajdaság területéről származnak.

A Vuk-féle meseátírással és mesestilizálással foglalkozó másik tanulmány először 1963-ban, tehát a Vuk-centenárium idején jelent meg.²⁸ Érdekes módon nem hivatkozik, sőt nem is utal Mojašević hasonló intenciójára, sőt sok tekintetben azonos példaanyagot mozgóatózó tíz esztendővel korábbi tanulmányára. Jó összefoglalása Vuk népmese-gyűjtői és publikálói tevékenységének, sok tekintetben azonban szubjektív és euforikus kinyilatkoztatásokra ragadtatja magát benne a szerző Miodrag Popović. Tehát nem olyan szövegről van szó, amely a tárgyilagos és hűvös filológia jegyében fogant,

s amely alkalmas lehet tudományos következtetések levonására. Íme egy mondata: „Samo jedan pisac na svetu načinio je lepšu zbirku narodnih pripovedaka od Vukove — njegov prijatelj Jakob Grim.”²⁹ Ebben a mondatban a *pisac* szó is zavarólag hat, hisz Vuk folkloristaként foglalkozott a népmese kérdésével és publikálásával. Popović egyébként az alábbi módon jellemzi Vuk intervencióit: „Knez Mihailov és Mehandžićev tekst Vuk je ne samo opismenio i literarno preradio. Zaobljavao je izraze, sažimao rečenice, odstranjivao je suvišno i nepotrebno.”³⁰ Valamint: „Nekada je menjao i redosled u izlaganju, nekad unosio nove, življe detalje, nekad opet radi psihološkom produbljanja, širio kazivanja.”³¹ Ezek az elképzelések és beavatkozások irodalmi tekintetben bizonyára egységesítették a szövegeket (Vuk ízlése szerint), ám bizonyára sok olyan motívum, részlet veszett így el, aminek a folkloristák örülnének, illetőleg örülnek majd, ha elkészül a kritikai kiadás és az összövegeket vehetik szemügyre. Miodrag Popović tanulmánya tehát bár informatív, a folklorisztika szempontjából nem nagyon kamatoztatható.

Vuk Karadžić népi prózaepikai gyűjtését, az ezzel kapcsolatos szervező tevékenységét, valamint az életében megjelent két kötet (az 1821-es és az 1853-as) kiadástörténetét a legalaposabban és a legnagyobb filológiai apparátussal Borivoje Marinković dolgozta fel.³² Kutatásai alapján világossá válnak olyan vonatkozások is, amelyek a Vuk-féle szerb népmese- és mondaanyag kapcsán nem kerültek gyakran előtérbe. Többek között az, hogy például Vuk nem tudta mi a népmonda, s hogy tulajdonképpen hárminc kinkeserves esztendőnek kellett eltelnie, míg végre 1853-ban kiadta a nagy fáradtsággal átfogalmazott, átglyúrt szövegeket. Marinković utal többek között azokra a németből fordított (illetőleg: adaptált) mondaszerű szövegekre is, amelyek Vuk keze nyomán szinte szerb népi prózaepikává váltak, s csak a későbbi alapos filológiai vizsgálat mutatta ki bennük az idegen eredetet. Tanulmányának nagy terjedelméhez képest Marinković mindössze néhány lapon tárgyalja Vuk szövegátíró, -pallérozó, -archaizáló munkálkodását, nála olvasható azonban először egy teljes hosszabb meseszöveg s vele párhuzamosan az a *forrásszöveg* is, amelynek alapján Vuk dolgozott. (A Grujo Mehandžić által beküldött Usud — Végzet — című meséről van szó.) Igen beszédes például az alábbi adat is: ebben a szövegben a hősnőt Máriának hívták, Vuk azonban ezt a nevet Milicára „népésítette”. Marinković — utalva Mojašević és Popović előmunkáitaira — igazolhatónak látja Vuk efféle intervencióit. Tehát neki is az a véleménye, hogy Vuk visszaállította az igen romlott, szentimentális szövegeket igazi népi alkotássá. Mindettől függetlenül ez a tanulmány jelenti a legjobb alapot az annyira várt kritikai kiadás elkészítéséhez. Reméljük, hogy Nikola Pantelić él is vele.

Végül — vázlatos áttekintésünk záradékként — hadd idézzük magát Vukot, aki bár maga átglyúrta a meseszövegeket, elvett belőlük és hozzájuk is toldott jócskán, gyűjtői és munkatársai számára az alábbi felkérést nyomtatta mesekötetének előszavában: „Samo molim svakoga, ko bi ih pisao, da on ne popravlja ništa, nego da piše upravo onako, kao što mu

ih ko isripovijeda, pa gde bude potrebno, da se koja riječ premješta, ili doda, to ću ja činiti, kao što sam radio i u ovima svima, koje sam napisane dobio.”³³

Jegyzetek

- ¹ Bošković-Stulli, Maja 1962. 126—127.
- ² Bošković-Stulli, Maja 1962. 127—130.
- ³ Stefanović Karadžić, Vuk 1928. Sajtó alá rendezte Miliwoje Bašić. Több későbbi utánnomásban. Vö.: Bošković-Stulli, Maja 1962. 125.
- ⁴ A Vuk Karadžić egyéb műveiben megjelent rövid prózai szövegek *válogatott* kiadása azóta megjelent. Vö.: Stefanović Karadžić, Vuk 1987.
- ⁵ Vö.: Džadžić, Petar 1987.
- ⁶ Vö.: Stefanović Karadžić, Vuk 1928. 351—357. Ugyanott az 1897-es I. állami kiadás ugyancsak fontos előszava: 344—350.
- ⁷ Vö.: Popović, Miodrag 1963.
- ⁸ Vö.: Marinković, Borivoje 1966.
- ⁹ Tulajdonképpen különnyomatról van szó a *Novine serbske* egyik 1821-es évfolyamából. A könyvecske keletkezéstörténetével kapcsolatban lásd: Marinković, Borivoje 1966.
- ¹⁰ A kérdés összefoglalása Miljan Mojašević doktori értekezésében: Mojašević, Miljan 1950. 43—57.
- ¹¹ Stefanović Karadžić, Vuk 1928. XX.
- ¹² Stefanović Karadžić, Vuk 1928. XXI.
- ¹³ Mojašević, Miljan 1950. 35. Ugyanezt állapította meg a kérdés többi kutatója is: Popović, Miodrag 1963. 515; Marinković, Borivoje 1966. 176—177; Pešić, Radmila 1967. 83.
- ¹⁴ Vö.: Popović, Miodrag 1963. és Marinković, Borivoje 1966. különösen: 183.
- ¹⁵ Vuk Vrčević életének és munkásságának összefoglalása: Pešić, Radmila 1967. Népi prózaepikai gyűjtéséről és Vukkal erről folytatott levelezéséről és vitáiról különösen: 83—84. Továbbá: 106—107.
- ¹⁶ Ortutay Gyula 1963. 264.
- ¹⁷ Vö.: Mojašević, Miljan 1950. 80—91. és Mojašević, Miljan 1953. 301. Erre utal egyébként Max Lüthi is mesemonográfiájának előszavában. Vö.: Liti, Maks 1986. 26—29.
- ¹⁸ A kérdés összefoglalása: Ortutay Gyula 1963.
- ¹⁹ Gyulai Pál 1901. Ilyen szempontból Arany János véleménye is érdekes. Vö.: Arany János 1861. 179—180.
- ²⁰ Stojanović, Ljubomir 1924. 650—652.
- ²¹ Vö.: Čajkanović, Veselin 1927.
- ²² Stefanović Karadžić, Vuk 1928. 348.
- ²³ Mojašević, Miljan 1950.
- ²⁴ Mojašević, Miljan 1953.
- ²⁵ Mojašević, Miljan 1953. 301. A szöveg egyébként jól utal arra is, hogy 1950 táján még fonográfot emlegetnek! A fonográfot Vikár Béla már a századfordulón felhasználta népzenei gyűjtőútjain!
- ²⁶ Vuk Karadžić 1821-es, kis, alapiában véve különnyomat jellegű népi prózaepikai gyűjteményére ezt nyomatta: „Napisao V. S.” Ez világosan utal az intervenciók természetére.

- 27 Idézi: Mojašević, Miljan 1953. 311.
 28 Popović, Miodrag 1963.
 29 Popović, Miodrag 1963. 522.
 30 Ugyanott 517.
 31 Ugyanott 517.
 32 Marinković, Borivoje 1966.
 33 Stefanović Karadžić, Vuk 1928. XXIV.

Irodalom

ARANY János

- 1861 Eredeti népmesék I—II. Összegejtötte Merényi László. (Bírálat)
 In: *Arany János prózai dolgozatai*, Budapest 175—199.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja

- 1962 Vuk Stefanović Karadžić: Srpské lidové pohadky. (Ismertetés), *Narodna umjetnost* Knj. 1. 125—130.
 1963 Balint Vujkov: Do neba drvo. (Ismertetés). *Narodna umjetnost* Knj. 3. 196—198.

ČAJKANOVIĆ, Veselin

- 1927 *Srpske narodne pripovetke*. Srpske narodne umotvorine I. Beograd.

DŽADŽIĆ, Petar

- 1987 *Homo balcanicus homo heroicus*. Beograd.

GYULAI Pál

- 1901 Előszó. In: *Arany László magyar népmesegyűjteménye*. Arany László Összes Művei IV. Budapest. 5—6.

LITI, Maks

- 1986 Proučavanje bajki. *Savremenik*, Beograd. Sv. 7—8. 25—42.

MARINKOVIĆ, Borivoje

- 1966 Vuk Stef. Karadžić i prozna narodna tradicija. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* Knj. IX. (1966). 163—206.

MOJAŠEVIĆ, Miljan

- 1950 *Srpska narodna pripovetka u nemačkim prevodima od Grima do Leskina (1815—1915)*. (Doktorska disertacija) Beograd.
 1953 O Vukovoj stilizaciji srpskih narodnih pripovedaka. *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1951*. Beograd. 300—315.

ORTUTAY Gyula

- 1963 Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. In: *A nép művészete*. Budapest. 261—282.

PEŠIĆ, Radmila

- 1967 *Vuk Vrčević*. Beograd.

POPOVIĆ, Miodrag

- 1963 Vukova narodna pripovetka. In: Vladan Nedić red.: *Narodna književnost*. Srpska književnost u književnoj kritici. Beograd. 1972. 514—526.

RADOVANOVIĆ, Miljana

- 1973 *Vuk Karadžić etnograf i folklorist*. Beograd.

RITIG, Nives

- 1972 Balint Vujkov: Cvjetovi mećave. (Ismertetés). *Narodna umjetnost* Knj. 9. 210—212.

STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, Vuk

1928 *Srpske narodne pripovetke*. Za štampu spremio Milivoje Bašić. II. državno izdanje. Beograd.

1987 *Male priče*. Izabrali i priredili: Boško Petrović i Stojan Trećakov. Novi Sad.

STOJANOVIĆ, Ljubomir

1924 *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*. Beograd.

Rezime

O Vukovom beleženju i objavljivanju srpskih narodnih pripovedaka

Rad daje pregled istorijata interesovanja Vuka Karadžića za beleženje, prikupljanje i objavljivanje srpskih narodnih pripovedaka. Osim sumiranja filoloških podataka o štampanju dve knjige srpskih narodnih pripovedaka iz 1821. i 1853. godine, autor analizira način Vukovog rada na stilizovanju, prepisivanju i književnom oblikovanju tih tekstova iz prozne narodne tradicije. Iako kritičko izdanje Vukovih Srpskih narodnih pripovedaka još nije objavljeno, na osnovu do sada objavljenih studija i fragmentarnih analiza Vukovog rada na ovom planu daje se zaključiti, da je Vuk pri štampanju, znači konačnom oblikovanju i stilizaciji srpskih narodnih pripovedaka koristio iskustvo braće Grim u istom poslu. To znači da je Vuk u duhu folklorističnih pristupa svoga vremena prepisivao, oblikovao, stilizovao i doteravao srpske narodne pripovetke kao što su radili i njegovi savremenici u Evropi. Vuk je svoje intervencije objašnjavao potrebom, da se dobiju priče što više u duhu narodnog jezika i što bliže narodnom pripovedanju. Na kraju autor zaključuje, da će konačna analiza obima i prirode Vukovih intervencija na planu jezika, strukture, narodne mitologije u srpskim narodnim pričama biti moguće nakon kritičkih izdanja tih pripovedaka i štampanja izvornih tekstova savremenika na osnovu kojih je Vuk dao konačan oblik toj proznoj narodnoj tradiciji.

Summary

Some Facts about Vuk Karadžić's Records and Publication of Serbian Folk Tales

This work gives a survey of the historical background closely in touch with the interest Vuk showed for recording, collecting and publishing of the Serbian folk tales.

The author analyses the way of Vuk's work on the stylization transcription and literary formation of the prose texts originated from the folk national tradition, besides giving a summarization of philological facts about printing the two books of Serbian Folk Tales from 1821. and 1853.

Although the critical edition of Vuk's Serbian Folk Tales is not yet published basing on the so far published studies and fragmentary analyses of his work it is possible to conclude that he had used the experiences of the brothers Grimm in the printing, final formation as well as stylization of his folk tales.

